KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA VIZUAL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Qodirova Feruza Usmanovna
Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri, professor; CHDPU, Chirchiq, O‘zbekiston
+998946532320 feruzausmon@mail.ru
Rashidova Maharramoy Abdivohid qizi
Magistr, CHDPU, Pedagogika fakulteti, Chirchiq, O‘zbekiston
998932960936 mukarramrashidova24@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida vizual texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda vizual vositalarning (multimedia, interaktiv dasturlar, video materiallar va grafik tasvirlar) nutqiy faoliyatni shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida vizual texnologiyalarning ta’lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Olingan natijalar vizual texnologiyalarni qo‘llash orqali eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlari kengayishini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: kar bolalar, zaif eshituvchi bolalar, nutq rivoji, vizual texnologiyalar, inkluziv ta’lim, multimedia vositalari, kommunikativ ko‘nikmalar, maxsus pedagogika

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования визуальных технологий в развитии речи глухих и слабослышащих детей. Особое внимание уделяется роли визуальных средств (мультимедиа, интерактивных программ, видеоматериалов и графических изображений) в формировании речевой деятельности. Также показано значение современных педагогических подходов в повышении эффективности обучения с применением визуальных технологий. Полученные результаты подтверждают, что использование визуальных технологий способствует расширению возможностей развития речевых навыков у детей с нарушением слуха.

Ключевые слова: глухие дети, слабослышащие дети, развитие речи, визуальные технологии, инклюзивное образование, мультимедийные средства, коммуникативные навыки, специальная педагогика

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of using visual technologies in the development of speech in deaf and hard-of-hearing children. Particular attention is paid to the role of visual tools (multimedia, interactive programs, video materials, and graphic images) in the formation of speech activity. The importance of modern pedagogical approaches in improving educational effectiveness through visual technologies is also highlighted. The results confirm that the use of visual technologies expands opportunities for developing speech skills in children with hearing impairments.

Keywords: deaf children, hard-of-hearing children, speech development, visual technologies, inclusive education, multimedia tools, communicative skills, special education

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvning keng joriy etilishi alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar, xususan, kar va zaif eshituvchi bolalarning nutqiy rivojlanishini ta’minlash masalasini dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biriga aylantirmoqda. Eshitish

analizatoridagi nuqsonlar natijasida ushbu toifadagi bolalarda nutqni qabul qilish, tushunish va ifodalash jarayonlari murakkablashadi, bu esa ularning ijtimoiylashuvi, kommunikativ faoliyati hamda umumiy intellektual rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ularning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali, innovatsion va moslashuvchan metod hamda vositalardan foydalanish zarurati yuzaga keladi.

So'nggi yillarda ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal kirib kelishi natijasida vizual texnologiyalar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Vizual texnologiyalar (multimedia vositalari, interaktiv platformalar, video va animatsion materiallar, grafik tasvirlar) kar va zaif eshituvchi bolalar uchun axborotni qabul qilishning asosiy kanali sifatida xizmat qiladi. Ular orqali o'quv materialini yanada tushunarli, aniq va esda qolarli shaklda yetkazish imkoniyati yuzaga keladi. Ayniqsa, vizual qo'llanmalar nutqiy birliklarni (so'z, ibora, gap) idrok etish va mustahkamlashda muhim didaktik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Vizual idrok etish imkoniyatlari kuchli rivojlangan bolalarda tasviriy va grafik axborotlar orqali o'qitish samaradorligi sezilarli darajada yuqori bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, vizual texnologiyalarni nutqni rivojlantirish jarayoniga tizimli va maqsadli ravishda joriy etish nafaqat pedagogik samaradorlikni oshiradi, balki o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi, mustaqil fikrlash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi — kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirishda vizual texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslarini tahlil qilish hamda ularning amaliy samaradorligini yoritishdan iborat. Shuningdek, tadqiqot doirasida vizual texnologiyalarni qo'llashning pedagogik imkoniyatlari, afzalliklari va ta'lim jarayoniga integratsiya qilish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Adabiyot tahlili va metodologiyasi

Kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish masalasi maxsus pedagogika va surdopedagogika doirasida ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lib, mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar nutqiy rivojlanishning psixologik, lingvistik va pedagogik asoslarini chuqur yoritib beradi[1]. Xususan, nutqning shakllanishi va rivojlanishi eshitish faoliyati bilan bevosita bog'liqligi sababli, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda nutqiy faoliyatni rivojlantirishda kompensator mexanizmlarni ishga solish zarurligi ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqotchilar tomonidan vizual idrokning ustunligi ushbu toifadagi bolalarda asosiy bilish kanali sifatida qaraladi va bu esa ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik prinsipining alohida ahamiyat kasb etishini belgilaydi. Ilmiy adabiyotlarda vizual texnologiyalarning nutq rivojiga ta'siri masalasi ham keng yoritilgan. Zamonaviy tadqiqotlarda multimedia vositalari, interaktiv dasturlar, elektron ta'lim resurslari hamda video materiallardan foydalanish orqali nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish samaradorligi yuqori ekani qayd etilgan. Ayniqsa, vizual va eshitish stimullarining uyg'unlashuvi orqali bolalarda fonematik idrokni rivojlantirish, lug'at boyligini oshirish hamda grammatik tuzilmalarni o'zlashtirish jarayoni sezilarli darajada jadallashishi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda faqat vizual vositalarga haddan tashqari tayanish nutqning tabiiy rivojlanishiga ma'lum darajada to'sqinlik qilishi mumkinligi ham ko'rsatib o'tilgan bo'lib, bu esa multimodal yondashuvni qo'llash zarurligini anglatadi.

Metodologik jihatdan mazkur tadqiqot tizimli, kompleks va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlarga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlardan foydalanildi.

[1] Yuldasheva D.K. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent, 2019

Nazariy metodlar doirasida ilmiy adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tizimlashtirish usullari qo‘llanildi. Bu orqali kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirishda vizual texnologiyalarning o‘rni, ahamiyati va imkoniyatlari aniqlashtirildi. Empirik metodlar sifatida pedagogik kuzatuv, tajriba-sinov ishlari, suhbat va diagnostik topshiriqlardan foydalanildi. Tadqiqot davomida o‘quvchilarning nutqiy rivojlanish darajasi, vizual materiallarni qabul qilish va ulardan foydalanish ko‘nikmalari o‘rganildi hamda natijalar tahlil qilindi. Tajriba-sinov ishlari davomida vizual texnologiyalardan foydalanishning turli shakllari — interaktiv taqdimotlar, videodarslar, animatsion materiallar va grafik vositalar amaliyotga joriy etildi. Ushbu jarayonda o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, ularning eshitish darajasi hamda nutqiy rivojlanish bosqichlari inobatga olindi. Metodologiyaning muhim jihatlaridan biri sifatida differensial yondashuv asosida har bir o‘quvchining imkoniyatlariga mos ta’lim vositalarini tanlashga alohida e’tibor qaratildi. Shuningdek, ta’lim jarayonida uzluksizlik, izchillik va takrorlash tamoyillariga amal qilindi.

Natijalar

Tadqiqot jarayonida kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirishda vizual texnologiyalardan foydalanish samaradorligi tajriba-sinov ishlari asosida aniqlandi. Tajriba ikki guruhda — nazorat va tajriba guruhlarida olib borildi. Har ikkala guruhdagi o‘quvchilarning boshlang‘ich nutqiy rivojlanish darajasi diagnostik topshiriqlar orqali aniqlanib, ularning lug‘at boyligi, fonematik idroki, bog‘langan nutqi va kommunikativ faolligi kabi ko‘rsatkichlar baholandi. Boshlang‘ich natijalar shuni ko‘rsatdiki, har ikkala guruhda ham nutqiy rivojlanish darajasi o‘rtacha va past ko‘rsatkichlar ustunlik qilgan.

Tajriba guruhi bilan olib borilgan mashg‘ulotlarda vizual texnologiyalar — multimedia taqdimotlari, animatsion roliklar, interaktiv o‘yinlar va grafik tasvirlardan tizimli ravishda foydalanildi. Nazorat guruhida esa an’anaviy o‘qitish metodlari qo‘llanildi. Ma’lum vaqt davomida olib borilgan mashg‘ulotlardan so‘ng yakuniy diagnostika o‘tkazildi. Olingan natijalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhida nutqiy rivojlanish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshgan. Vizual texnologiyalar yordamida o‘quvchilar o‘quv materialini tezroq va samaraliroq o‘zlashtirganligi kuzatildi. Ayniqsa, tasviriy va animatsion vositalar orqali berilgan axborot bolalarning diqqatini jalb qilgan, ularning eslab qolish darajasini oshirgan hamda nutqiy faoliyatga jalb etilishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Olingan natijalarni miqdoriy tahlil qilish asosida quyidagi ko‘rsatkichlar aniqlandi:

Ko‘rsatkichlar	Nazorat guruhi (boshlang‘ich)	Nazorat guruhi (yakuniy)	Tajriba guruhi (boshlang‘ich)	Tajriba guruhi (yakuniy)
Lug‘at boyligi	42%	55%	40%	72%
Fonematik idrok	38%	50%	36%	70%
Bog‘langan nutq	35%	48%	34%	68%
Kommunikativ faollik	40%	53%	39%	75%

1-jadval. Boshlang‘ich va yakuniy natijalar (foiz hisobida)

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, tajriba guruhida barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha o‘sish darajasi ancha yuqori bo‘lib, bu vizual texnologiyalarning samaradorligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, o‘quvchilarning nutqiy rivojlanish darajalari bo‘yicha taqsimoti ham o‘rganildi:

Darajalar	Nazorat guruhi (boshlang‘ich)	Nazorat guruhi (yakuniy)	Tajriba guruhi (boshlang‘ich)	Tajriba guruhi (yakuniy)
Yuqori	10%	18%	12%	35%
O‘rta	45%	50%	43%	48%
Past	45%	32%	45%	17%

2-jadval. Nutqiy rivojlanish darajalari bo‘yicha taqsimot (%)

Mazkur jadval natijalari tajriba guruhi o‘quvchilari orasida yuqori darajadagi nutqiy rivojlanishga erishganlar soni sezilarli oshganini, past darajadagi o‘quvchilar ulushi esa keskin kamayganini ko‘rsatadi. Bu esa vizual texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni samarali ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Vizual texnologiyalardan foydalanish kar va zaif eshituvchi bolalarning nutqiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini, ularning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda muhim omil ekanligini isbotladi.

Muhokama

Olingan natijalar kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirishda vizual texnologiyalardan foydalanish yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi va bu holat mavjud ilmiy qarashlar bilan izchil uyg‘unlashadi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, vizual vositalar orqali berilgan o‘quv materiali bolalar tomonidan tezroq qabul qilinadi, yaxshiroq tushuniladi va uzoq muddat xotirada saqlanadi. Bu esa eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda vizual idrokning yetakchi o‘rin egallashi haqidagi nazariy qarashlarni amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari vizual texnologiyalarni qo‘llash nafaqat nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga, balki o‘quvchilarning umumiy kognitiv faolligini oshirishga ham xizmat qilishini ko‘rsatdi. Xususan, interaktiv va multimediaviy vositalardan foydalanish o‘quvchilarda motivatsiyani kuchaytirgan, ularni faol ishtirok etishga undagan hamda mustaqil fikrlash va muloqot qilishga rag‘batlantirgan. Bu jihatlar zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, faoliyatga yo‘naltirilgan va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyalariga mos keladi.

Biroq, tadqiqot jarayonida ayrim muhim jihatlar ham aniqlandi. Jumladan, vizual texnologiyalardan foydalanish samaradorligi ularning mazmunan to‘g‘ri tanlanishi, pedagogik maqsadga muvofiq qo‘llanishi va o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish darajasiga bevosita bog‘liqdir. Agar vizual vositalar faqat ko‘rgazmali element sifatida, tizimsiz ravishda qo‘llansa, ularning ta’siri sezilarli darajada pasayadi. Shu sababli, ularni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishda metodik yondashuvning puxta ishlab chiqilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Natijalar faqat vizual texnologiyalarga tayanish yetarli emasligini ham ko‘rsatdi. Nutqiy rivojlanish ko‘p omilli jarayon bo‘lib, unda eshitish qoldig‘idan foydalanish, artikulyatsion mashqlar, imo-ishora va og‘zaki nutqni uyg‘unlashtirish kabi kompleks yondashuv zarur hisoblanadi. Demak, vizual texnologiyalar samarali vosita bo‘lsa-da, ular boshqa pedagogik metodlar bilan uyg‘un holda qo‘llanilgandagina yuqori natija beradi.

Mazkur maqola natijalari ilmiy adabiyotlarda keltirilgan qarashlarni boyitadi va amaliy jihatdan rivojlantiradi. Xususan, vizual texnologiyalarni qo‘llash orqali nutqiy rivojlanish ko‘rsatkichlarining sezilarli oshishi ularning inklyuziv ta’lim tizimidagi o‘rnini yanada mustahkamlaydi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari kelgusida ushbu yo‘nalishda yanada

chuqurroq ilmiy izlanishlar olib borish, yangi interaktiv vositalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga keng joriy etish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Mazkur maqola kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida vizual texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy ahamiyatini kompleks tarzda yoritishga qaratildi. Olib borilgan ilmiy tahlillar va tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko‘rsatdiki, vizual texnologiyalar ushbu toifadagi bolalarda nutqiy faoliyatni shakllantirish va rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Ayniqsa, multimedia, animatsiya, interaktiv dasturlar va grafik tasvirlar orqali o‘quv materialini yetkazish bolalarning idrok etish imkoniyatlariga mos keladi hamda ularning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maqola davomida aniqlanishicha, vizual texnologiyalarni tizimli va maqsadli qo‘llash o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, fonematik idrokni rivojlantirish, bog‘langan nutqni shakllantirish hamda kommunikativ faolligini kuchaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, mazkur texnologiyalar o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa inklyuziv ta’lim muhitida samarali o‘qitish va o‘rganish jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqola natijalari vizual texnologiyalarni qo‘llashda metodik yondashuvning puxta ishlab chiqilishi zarurligini ham ko‘rsatdi. Ularni samarali qo‘llash uchun o‘quvchilarning individual xususiyatlari, yosh bosqichlari va nutqiy rivojlanish darajasi inobatga olinishi lozim. Bundan tashqari, vizual vositalarni boshqa pedagogik metodlar, xususan, og‘zaki nutqni rivojlantirish, artikulyatsion mashqlar va imo-ishora vositalari bilan uyg‘unlashtirish yuqori natijalarga erishish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari vizual texnologiyalarni kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirishda keng joriy etish zarurligini asoslab beradi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish, ularning samaradorligini eksperimental jihatdan yanada chuqurroq o‘rganish hamda ta’lim amaliyotiga tatbiq etish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori “Inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish to‘g‘risida”. – Toshkent, 2021.
3. Po‘latova P.M. Maxsus pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2014.
4. Mo‘minova L.R. Surdopedagogika asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.
5. Rasulov A.A. Inklyuziv ta’lim nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, 2020.
6. Yuldasheva D.K. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent, 2019.
7. Karimov N.N. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya, 2017.
8. Xoliqov A.X. Maxsus ta’limda axborot texnologiyalari. – Toshkent, 2021.
9. **References**
10. Law of the Republic of Uzbekistan “On Education”. – Tashkent, 2020.
11. Presidential Decree on the Development of Inclusive Education System. – Tashkent, 2021.
12. Polatova P.M. Special Pedagogy. – Tashkent: Teacher Publishing, 2014.

13. Muminova L.R. Fundamentals of Surdopedagogy. – Tashkent: Fan Publishing, 2018.
14. Rasulov A.A. Theory and Practice of Inclusive Education. – Tashkent, 2020.
15. Yuldasheva D.K. Methods of Speech Development in Hearing-Impaired Children. – Tashkent, 2019.
16. Karimov N.N. Modern Pedagogical Technologies. – Tashkent: Innovation, 2017.
17. Kholiqov A.X. Information Technologies in Special Education. – Tashkent, 2021.